

مبانی اندیشه اسلامی (۲)

خداشناسی

عبدالرسول عبودیت،
استاد گروه فلسفه
مؤسسه آموزشی و
پژوهشی امام خمینی رحمته
مجتبی مصباح، دانشیار گروه
فلسفه مؤسسه آموزشی و
پژوهشی امام خمینی رحمته

۱۳	مقدمه
۱۵	مقدمهٔ معاونت پژوهش
۱۸	درآمد
۲۱	درس اول: کلیات
۲۳	مقدمه
۲۴	۱. ضرورت خدانشناسی
۲۵	۲. ضرورت تعمیق خدانشناسی
۲۶	نمونه‌هایی از پرسش‌ها دربارهٔ خدانشناسی
۲۹	۳. ارتباط خدانشناسی با دیگر مباحث اندیشهٔ اسلامی
۳۱	۴. راه‌های خدانشناسی
۳۱	۴-۱. خدانشناسی فطری
۳۲	۴-۲. خدانشناسی عرفانی
۳۳	۴-۳. خدانشناسی نقلی
۳۳	۴-۴. خدانشناسی عقلی
۳۴	۵. رابطهٔ فلسفه با خدانشناسی عقلی
۳۵	۶. مباحث کتاب
۳۷	خلاصه
۳۸	پرسش‌ها
۳۹	منابعی برای مطالعهٔ بیشتر

۴۱	درس دوم: وجوب، امتناع و امکان
۴۳	مقدمه
۴۳	۱. ضرورت
۴۴	۲. وجوب و امتناع
۴۵	۳. امتناع بالذات و امتناع بالغير
۴۶	۴. وجوب بالذات و وجوب بالغير
۴۷	۵. امکان بالذات
۴۸	۵.۱. سازگاری امکان بالذات با وجوب بالغير و امتناع بالغير
۴۹	۵.۲. تقسیم موجود به واجب بالذات و ممکن بالذات
۵۰	خلاصه
۵۰	پرسش‌ها
۵۱	منابعی برای مطالعه بیشتر
۵۲	پی‌نوشت‌ها
۵۵	درس سوم: اصل علت
۵۷	مقدمه
۵۸	۱. دیدگاه‌های متفاوت در بیان اصل علت
۵۸	۲. تفاوت دیدگاه‌ها
۵۹	۳. مناط احتیاج به علت
۶۱	۴. تحلیل دیدگاه امکانی
۶۴	خلاصه
۶۵	پرسش‌ها
۶۶	منابعی برای مطالعه بیشتر
۶۷	پی‌نوشت‌ها
۷۱	درس چهارم: اقسام علت
۷۳	مقدمه
۷۳	۱. تعریف علت
۷۴	۲. تقسیمات علت
۷۴	۲.۱. علت فاعلی، قابل و غائی

۷۸	۲-۲. علت تامه و علت ناقصه
۷۹	۲-۳. علت مباشر و علت غیرمباشر
۷۹	۲-۴. علل طولی و علل عرضی
۸۰	۲-۵. علت حقیقی و علت اعدادی
۸۶	خلاصه
۸۷	پرسش‌ها
۸۸	منابعی برای مطالعه بیشتر
۸۹	پی‌نوشت‌ها
۹۱	درس پنجم: وجود بخشی علت فاعلی
۹۳	مقدمه
۹۳	۱. تحلیل وجود بخشی علت فاعلی به معلول
۹۸	۲. تحلیل ایجاد
۱۰۰	۳. حقیقت معلول
۱۰۳	۴. تقسیم موجود به رابط و مستقل
۱۰۴	خلاصه
۱۰۵	پرسش‌ها
۱۰۷	منابعی برای مطالعه بیشتر
۱۰۸	پی‌نوشت‌ها
۱۱۱	درس ششم: نتایج اصل علیت
۱۱۳	مقدمه
۱۱۴	۱. قانون سنخیت علی - معلولی
۱۱۵	۱-۱. سنخیت علت و وجودبخش با معلول آن
۱۱۷	۱-۲. نتیجه
۱۱۷	۱. قانون معیت علی - معلولی
۱۲۰	۲-۱. استدلال
۱۲۱	۲-۲. نقض قانون معیت، و حل آن
۱۲۲	۲-۲-۱. نقض
۱۲۳	۲-۲-۲. حل

۱۲۶	خلاصه
۱۲۷	پرسش‌ها
۱۲۹	منابعی برای مطالعه بیشتر
۱۳۰	پی‌نوشت‌ها
۱۳۵	درس هفتم: امتناع تسلسل و دور
۱۳۷	مقدمه
۱۳۸	۱. امتناع تسلسل
۱۳۸	۱-۱. تسلسل چیست؟
۱۴۰	۱-۲. استدلال
۱۴۴	۲. امتناع دور
۱۴۵	۲-۱. دور چیست؟
۱۴۶	۲-۲. استدلال
۱۴۸	تذکر
۱۴۹	۳. نتیجه
۱۵۱	خلاصه
۱۵۲	پرسش‌ها
۱۵۳	منابعی برای مطالعه بیشتر
۱۵۵	پی‌نوشت‌ها
۱۵۷	درس هشتم: اثبات وجود خدا
۱۵۹	مقدمه
۱۶۰	۱. برهان اول
۱۶۲	۲. برهان دوم
۱۶۳	۳. برهان سوم
۱۶۵	نکته
۱۶۶	خلاصه
۱۶۶	پرسش‌ها
۱۶۷	منابعی برای مطالعه بیشتر
۱۶۸	پی‌نوشت‌ها

۱۷۱	درس نهم: کمال مطلق و یکتایی خداوند
۱۷۳	مقدمه
۱۷۴	۱. راه اثبات اوصاف خدا
۱۷۵	۲. کامل مطلق بودن خداوند
۱۷۵	۱-۲. امکانِ رابط بودن؛ مستلزم ضرورت رابط بودن
۱۷۸	۲-۲. اثبات وصف «کمال مطلق» برای خدا
۱۸۰	۳. توحید و اقسام آن
۱۸۰	۴. یکتایی خداوند
۱۸۳	خلاصه
۱۸۴	پرسش‌ها
۱۸۵	منابعی برای مطالعه بیشتر
۱۸۷	پی‌نوشت‌ها
۱۸۹	درس دهم: اوصاف سلبی خداوند
۱۹۱	مقدمه
۱۹۱	۱. تقسیم اوصاف خداوند
۱۹۲	۱-۱. اوصاف ذاتی و اوصاف فعلی
۱۹۴	۱-۲. اوصاف ثبوتی و اوصاف سلبی
۱۹۵	۲. اثبات اوصاف خداوند از راه کامل مطلق بودن او
۱۹۶	۳. اوصاف سلبی خداوند
۱۹۷	۱-۳. مرکب نبودن
۱۹۷	۱-۳-۱. مرکب نبودن خداوند از اجزای بالفعل
۱۹۸	۱-۳-۲. مرکب نبودن خداوند از اجزای بالقوه
۱۹۹	۲-۳. زمانی و مکانی نبودن خداوند
۲۰۰	۳-۳. جسم و جسمانی نبودن خداوند
۲۰۲	۴. نتایج
۲۰۲	۱-۴. نبودن رابطه زمانی، مکانی و جسمانی میان خدا و موجودات
۲۰۲	۲-۴. توحید ذاتی
۲۰۳	خلاصه

۲۰۴	پرسش‌ها
۲۰۵	منابعی برای مطالعه بیشتر
۲۰۶	پی‌نوشت‌ها
۲۰۹	درس یازدهم: اوصاف ثبوتی خداوند (۱)
۲۱۱	۱. علم
۲۱۲	۱-۱. علم به خود
۲۱۳	۱-۲. علم به غیر خود
۲۱۵	۲. اراده و اختیار
۲۱۹	۱-۲. اراده تکوینی و اراده تشریحی
۲۲۱	خلاصه
۲۲۲	پرسش‌ها
۲۲۳	منابعی برای مطالعه بیشتر
۲۲۴	پی‌نوشت‌ها
۲۲۷	درس دوازدهم: اوصاف ثبوتی خداوند (۲)
۲۲۹	۳. قدرت
۲۳۰	۱-۳. دو شبهه در باره قدرت خداوند و پاسخ آنها
۲۳۳	۴. حیات
۲۳۴	توحید صفاتی
۲۳۷	خلاصه
۲۳۷	پرسش‌ها
۲۳۸	منابعی برای مطالعه بیشتر
۲۳۹	پی‌نوشت‌ها
۲۴۱	درس سیزدهم: اوصاف فعلی خداوند (۱)
۲۴۳	۱. خالقیت
۲۴۴	توحید افعالی
۲۴۴	شبهه‌ای در باره توحید افعالی و پاسخ آن
۲۴۶	۱. ربوبیت

۲۴۸	۲-۱. ربوبیت تکوینی و تشریحی
۲۴۹	۳. مالکیت
۲۵۰	۴. الوهیت
۲۵۰	۵. قضا و قدر
۲۵۲	۶. تکلم
۲۵۳	۷. صدق
۲۵۵	خلاصه
۲۵۷	پرسش‌ها
۲۵۹	منابعی برای مطالعه بیشتر
۲۶۰	پی‌نوشت‌ها
۲۶۳	درس چهاردهم: اوصاف فعلی خداوند (۲)
۲۶۵	۸. حکمت
۲۶۶	۸-۱. لزوم علت غائی در هر کار اختیاری
۲۶۸	۸-۲. علت غائی در افعال خداوند
۲۷۰	۸-۳. مهندسی نظام خلقت و نظام احسن
۲۷۲	۸-۴. حکمت مطلق
۲۷۵	۹. عدل
۲۷۸	خلاصه
۲۸۰	پرسش‌ها
۲۸۱	منابعی برای مطالعه بیشتر
۲۸۲	پی‌نوشت‌ها
۲۸۳	درس پانزدهم: چند نکته درباره مباحث خداشناسی
۲۸۵	مقدمه
۲۸۵	۱. نقایص و شرور
۲۸۶	۱-۱. طرح مسئله
۲۸۷	۱-۲. نحوه پاسخ به مسئله
۲۸۸	۱-۳. تبیین نقایص و شرور در نظام احسن
۲۹۱	۱-۴. پاسخ برخی پرسش‌ها

۲۹۲	۵-۱. نتیجه
۲۹۳	۲. جبر و اختیار
۲۹۴	۲-۱. طرح و بررسی شبهه‌های جبر
۲۹۴	۲-۱-۱. شبهه اول
۲۹۵	۲-۱-۲. پاسخ شبهه اول
۲۹۶	۲-۱-۳. شبهه دوم
۲۹۶	۲-۱-۴. پاسخ شبهه دوم
۲۹۸	۳. نتایجی از مباحث خداشناسی
۲۹۸	۳-۱. نتایج نظری
۳۰۱	۳-۲. نتایج عملی
۳۰۴	خلاصه
۳۰۶	پرسش‌ها
۳۰۷	منابعی برای مطالعه بیشتر
۳۰۹	پی‌نوشت‌ها
۳۱۱	منابع

مقدمه

● مقدمهٔ معاونت پژوهش

● درآمد

مقدمه

مقدمهٔ معاونت پژوهش

حقیقت اصیل‌ترین، جاودانه‌ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسلهٔ مؤمنان و عالمان صادق چه جان‌ها که در راه آن نباخته، و جاهلان و باطل‌پرستان چه توطئه‌ها و ترفندها که برای محو و مسخ آن نساخته‌اند. چه تلخ‌واقعیتی است مظلومیت حقیقت، و چه شیرین حقیقتی است این واقعیت که در مصاف همیشگی حق و باطل، حق سربلند و سرفراز است و باطل از بین رفتنی و نگوئسار. این والا و بالانشینی حقیقت، گذشته از سرشت حق، وام‌دار کوشش‌های خالصانه و پایان‌ناپذیر حقیقت‌جویانی است که در عرصهٔ نظر و عمل کمر همت محکم بسته و از دام و دانهٔ دنیا رسته‌اند، و در این میان نقش و تأثیر ادیان و پیامبران الهی، و به‌ویژه اسلام و پیامبر اکرم ﷺ و جانشینان برحق و گرامی او، برجسته‌ترین است.

دانشمندان نام‌آور شیعه رسالت خطیر و بی‌نظیر خویش را بهره‌گیری از عقل و نقل و غوص در دریای معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیرهٔ آن پیشوایان و عرضهٔ آن به عالم بشری و دفاع جانانه در برابر هجوم ظلمت‌پرستان حقیقت‌گریز دانسته و در این راه دیده‌ها سوده و جان‌ها فرسوده‌اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت هر لحظه با تولید و انتشار فزون از شمار آثار نوشتاری و

دیداری و به‌کارگیری انواع ابزارهای پیشرفته سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در عرصه‌های گوناگون برای سیطره بر جهان می‌کوشند، رسالت حقیقت‌خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به‌ویژه عالمان دین، بس عظیم‌تر و سخت‌دشووارتر است.

در جهان تشیع، پژوهشگران حوزوی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حدیثی، فقهی و اصولی و نظایر آن کارنامه درخشانی دارند، و تأملات ایشان بر تارک پژوهش‌های اسلامی می‌درخشد. در زمینه علوم طبیعی و تجربی و فناوری‌های جدید نیز پژوهشگران ما تلاش‌هایی چشمگیر کرده، گام‌هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه درخور خویش در جهان نزدیک شده‌اند، و می‌کوشند تا با فعالیت‌های روزافزونشان مقام شایسته خویش را در صحنه علمی بین‌المللی بازبند. ولی در قلمرو پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی تلاش‌های دانشمندان این مرزوبوم آن‌گونه که شایسته نظام اسلامی است به بار ننشسته و آنان گاه به ترجمه و اقباس نظریات دیگران بسنده کرده‌اند. در این زمینه کمتر می‌توان ردپای ابتکارات و به‌ویژه خلاقیت‌های برخاسته از مبانی اسلامی را یافت و تا رسیدن به منزلت مطلوب راهی طولانی و پرچالش درپیش است. از این‌رو، افزون بر استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه‌های دینی و سازمان‌دهی معارف اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه اسلامی و تبیین آنها از مهم‌ترین اهداف و اولویت‌های مؤسسات علمی به‌ویژه مراکز پژوهشی حوزه‌های علمیه است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام در پرتو تأییدات رهبر کبیر انقلاب اسلامی و حمایت‌های بی‌دریغ خلف صالح وی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای علیه السلام از آغاز تأسیس بر اساس سیاست‌ها و اهداف ترسیم‌شده از سوی حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی علیه السلام به امر پژوهش‌های علمی و دینی اهتمام داشته و در مسیر برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به پژوهش‌های بنیادی، راهبردی و کاربردی پرداخته

است. معاونت پژوهش مؤسسه برای تحقق این مهم، افزون بر برنامه‌ریزی و هدایت دانش‌پژوهان و پژوهشگران، در زمینه نشر آثار محققان نیز کوشیده و بحمدالله تاکنون آثار ارزنده‌ای را در حد توان خود به جامعه اسلامی تقدیم کرده است.

کتاب پیش روی، پژوهشی است در قلمرو خداشناسی که با تلاش پژوهشگران ارجمند، استاد عبدالرسول عبودیت و حجت الاسلام والمسلمین دکتر مجتبی مصباح نگارش یافته است. هدف اصلی نویسندگان، ارائه مهم‌ترین مباحث خداشناسی با روش عقلی و استدلالی و با توجه به نیازهای امروزه عموم جوانان فرهیخته حوزوی و دانشگاهی است.

معاونت پژوهش از مؤلفان محترم و حجج اسلام والمسلمین آقایان عسکری سلیمانی امیری، سید محمود نبویان و محمود فتحعلی و به‌ویژه از حضرت استاد علامه مصباح یزدی که با مطالعه و ارائه نظرهای سودمندشان، بر اتقان و غنای اثر افزوده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند منان خواستار است.

معاونت پژوهش

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام

درآمد

خداشناسی از جمله مباحث بنیادین اعتقادی است که به صورت‌های مختلف در کتاب‌های آموزشی، از دبستان تا دانشگاه، مطرح می‌شود. همین مباحث، در سطوح تخصصی کلام و فلسفه نیز، با استفاده از اصطلاحات ویژه دقیق‌تر بررسی می‌شوند. از آن رو که روش تحقیق در این مباحث عمدتاً عقلی است، بررسی عمیق آنها نیازمند آشنایی با مبانی فلسفی است. از سوی دیگر، آموختن فلسفه عموماً راهی طولانی و پیچیده جلوه می‌کند و به همین دلیل، در کتب آموزشی، بیشتر به بیان براهین ساده‌ای که کمتر به مبانی فلسفی و اصطلاحات خاص نیازمندند بسنده می‌شود. اما این کار دو پیامد نامطلوب دارد: از سویی، عموم دانشجویان از معارف عمیقی که در سطوح تخصصی در این زمینه طرح می‌شوند، بی‌بهره می‌مانند؛ و از سوی دیگر، برخی شبهات در ذهن دانشجویان پاسخ قانع‌کننده‌ای نمی‌یابند. به نظر می‌رسد آشنایی با مبانی فلسفی به زبان ساده و در محدوده‌ای که برای دریافت عمیق‌تر مباحث خداشناسی لازم است، و مبتنی ساختن اساس اعتقادات دینی بر مبانی قویم فلسفی، کاری است لازم که کمتر صورت گرفته و برای پاسخ به بسیاری از پرسش‌های اعتقادی نیز ضروری است.

کتاب حاضر با این هدف تدوین شده است که مبانی فلسفی لازم برای مباحث خداشناسی را به صورت نسبتاً ساده و روان، و در عین حال، کاملاً استدلالی بیان کند و بر پایه آن، اساس اعتقادات دینی را اثبات کرده، شبهات مربوط را به صورتی مناسب پاسخ دهد. در این کتاب، پس از مرور کلیاتی درباره انواع خداشناسی و ضرورت تعمیق آن، ابتدا برخی مباحث عام فلسفی طرح شده است که در مبحث خداشناسی به کار می‌آیند. این مباحث شامل مواد ثلاث، و علت و معلول، از مباحث عامه وجودند، و تلاش شده است که تنها در حد نیاز برای تأمین هدف پیش‌گفته بدانها

پرداخته شود و تا حد امکان، از طرح اقوال مختلف و اصطلاحات گوناگون، که موجب تشویش ذهن خواننده می‌شوند پرهیز شود. آنگاه بر اساس اصول فلسفی اثبات شده وجود خداوند و اوصاف او اثبات گردیده و به برخی شبهات نیز پاسخ داده شده است. درس‌های دوم تا هفتم این کتاب از برخی فصول کتاب درآمدی بر فلسفه اسلامی با تغییراتی بدین شرح اخذ شده‌اند: درس‌های دوم و سوم این کتاب، از فصل‌های پنجم و ششم، با تغییر جزئی؛ درس چهارم این کتاب، از فصل‌های هفتم و نهم؛ و درس پنجم این کتاب، از فصل هشتم با تغییرات؛ درس ششم این کتاب از بخشی از فصل‌های یازدهم و دوازدهم با تغییرات؛ و بالاخره درس هفتم این کتاب از فصل دهم با تغییر جزئی. همچنین در ویرایش جدید، برخی تغییرات در درس‌های مختلف صورت گرفته و مباحثی درباره اوصاف خداوند نیز افزوده شده است. در پایان، از استادان محترمی که نظارت بر تهیه این کتاب را بر عهده داشته‌اند و نیز دیگر استادانی که با راهنمایی‌های مفید خود در ارائه بهتر مطالب سهیم بوده‌اند، قدردانی می‌کنیم.

عبدالرسول عبودیت

مجتبی مصباح

بهار ۱۳۹۸